

PEÑA, Manuel (1996): *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas (Barcelona, 1473-1600)*. Prólogo de Ricardo García Cárcel. Lleida: Milenio, 372 p.

L'obra aquí ressenyada és fruit d'una tesi doctoral presentada a la Universitat Autònoma de Barcelona el juny de 1995. Una tesi que, atès el seu rigor metodològic i atesa també la solvència dels resultats en què es concreta, contribueix com poques a l'ennobliment del gènere acadèmic per excel·lència.

A partir de la realitat constituïda pel llibre imprès en el seus primers temps —i en la qual s'entrecreuen ja de bon antuvi interessos econòmics, socials i culturals—, l'autor ressegueix el procés de professionalització editorial i llibretera generat a l'entorn del mercat del llibre a la Barcelona del xvi, tot posant-ho en relació amb el context europeu (cap. II); es demana per la mena de material escrit en possessió de la població (per sexes, classes i oficis) de l'època (cap. III); quantifica el gruix i la importància de les biblioteques (també d'acord amb els diversos segments socials) i estudia la mobilitat (per compravenda, herència, préstec, etc.) dels objectes bibliogràfics que hi són continguts (cap. IV i V); esbossa l'entorn material (espai privat, mobiliari, decoració) on eren conservats els llibres i se'n procedia a la lectura (cap. VI); i, a l'últim, en el capítol VII, més agosarat quant a implicacions ideològiques, aborda les raons de la diferent distribució de llengües en l'estampació de tota aquesta massa llibresca.

Per dur a terme una tal investigació, ultra el coneixement aprofundit de l'obra capdavantera de predecessors indiscutibles, en l'àmbit català, com Aguiló, Rubió, Madurell, Bohigas, i de la de coetanis com Philippe Berger o Javier Burgos, així com, en un marc més ampli, de les aportacions d'estudiosos com Febvre, Martin i Chartier, entre d'altres (cap. I), l'autor, que sap apostar amb mesura per l'anomenat mètode quantitatiu —consistent a servir-se de mitjans propis de la història econòmica a l'hora d'analitzar la producció editorial i els vaivens culturals a què respon

i que, en part, també motiva—, treballa amb els materials de primera mà brindats pels inventaris *post mortem* compresos entre 1473 i 1600 procedents dels arxius notariais conservats a l'Arxiu Històric de Barcelona i a la Biblioteca de Catalunya, dels quals, si no un buidat exhaustiu, sí almenys que en fa un de sobradament representatiu (p. 41-42).

La correcta aplicació de les informacions ja existents sobre el particular, de bracet amb l'interrelacionat processament que s'hi estableix de les dades inèdites obtingudes d'una tan laboriosa recerca, se salden llavors en una apassionant reconstrucció de la dinàmica cultural de la Barcelona del segle XVI.¹

L'obra de Manuel Peña dona accés a gran quantitat de coneixements; alguns d'ells, visualitzats en forma de quadres i gràfics altament il·lustratius (els referits, per exemple, a les dades globals sobre la possessió de llibres, p. 157, i a l'evolució de la possessió de llibres i de la grandària de les biblioteques segons els diferents estaments socials, p. 164-171); d'altres, formulats al llarg d'un discurs degudament fonamentat (com ara la constatació que el mercat lionès va ser el principal proveïdor de les llibreteries barcelonines, p. 97 i 102, la revalidació que la impremta no augmenta el nombre de posseïdors de llibres sinó les dimensions de les biblioteques, p. 157 i 161, la confirmació a partir de l'anàlisi de la dinastia llibretera dels Trinxer del pas d'un inicial domini del català fins a un aclaparador predomini del castellà, p. 88-96).

Però sens dubte el seu mèrit sobreafegit, des de l'òptica estricta de la historiografia tradicional catalana, és de contribuir a la invalidació pràcticament definitiva del vell tòpic de l'anomenada "Decadència": enfilant de manera efectiva la traça marcada d'antuvi per Jordi Rubió, i prosseguida ja en el nostre present per investigadors com Núria Sales, Albert Rossich i Sebastià Solé, Peña demostra de manera fefaent, a través d'aquest estudi sobre la producció editorial barcelonina del XVI i el nombre i la mena de llibres en possessió de biblioteques privades, el dinamisme cultural d'aquella societat, inaturable tot i la minva progressiva que va experimentar-hi simultàniament la impressió en llengua catalana (p. 79, 197, 263, 297).

Fins aquí, doncs, el balanç d'aquesta obra no pot ser més que positiu. Hi cap fins i tot la possibilitat de valorar-la, indestriablement amb l'obra adés citada en nota, com una de les aportacions més importants de l'actual catalanística —entesa aquesta com el conjunt d'investigacions de procedència al·lògena centrades en l'estudi del fet cultural català al llarg dels temps. I potser no és tampoc cap despropòsit subratllar el fet que l'autor sigui d'origen espanyol. Una circumstància possiblement inevitable, ateses les múltiples i vàries interrelacions entre ambdues societats i cultures, llavors i ara. ¿Tan inevitable, però, com el fet que Manuel Peña no pugui (no vulgui, no sàpiga) estar-se, a propòsit de la caracterització del procés de castellanització iniciat llavors, de partir tàcitament de certes premisses i d'extreure categòricament segons quines conclusions que semblen tan extrapolables a la realitat dels nostres dies com alhora extrapolades d'aquesta?

El fet en si, és clar, no és pas aberrant, ans al contrari. Era Croce —i ens ho feia avinent un cop més E. H. Carr— qui afirmava que tota història és contemporània, ja que, per remots que ens

1. Fèrtil producte de la mateixa tesi doctoral és l'estudi *El laberinto de los libros. Historia cultural de la Barcelona del Quinientos* (Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez & Ediciones Pirámide, 1997). Després d'un primer capítol concebut a tall de refosa més o menys compendiada, amb abundància de passatges i de gràfics literalment reproduïts, del llibre aquí ressenyat —i del qual aquest esdevé un arrodonit complement—, Manuel Peña Díaz s'estén al llarg de nou capítols més sobre la temàtica i el gènere dels llibres en dansa a la Barcelona cincinentista (literatura de ficció en diferents llengües, traduccions dels clàssics grecs i llatins, obres teològiques i de devoció, textos erasmistes, llibres jurídics, mèdics i tècnics, etc.), en un estudi fascinant que dona cos substantiu a mètodes sociològics d'anàlisi de l'obra literària que arenquen ja de Levin L. Schücking i que culminen als nostres dies en les aportacions de la *Rezeptionsästhetik* desenvolupada, entre d'altres, per Jaub i per Iser. L'únic retret a fer a una tal obra és altrament extensible a aquella de què aquí ens ocupem: la manca d'un índex analític (onomàstic d'autors i de títols d'obres) que facilités la consulta d'un aparat erudit ben travat i no gens gratuït.

semblin els esdeveniments consignats per ella, aquesta es refereix sempre al capdavall a les necessitats i a les situacions presents en les quals d'una manera o altra vibren encara els tals esdeveniments. Només que, ja se sap, podríem prosseguir nosaltres, segons l'òptica, l'interès i la circumstància de l'historiador, «vibren» d'una manera ben diferent. Vegem-ho amb més detall.

Tot polemitzant amb Sanpere i Miquel i amb Rovira i Virgili —dels quals, per cert, no cita cap obra ni passatge tot i la dura desqualificació a què els sotmet i als quals engloba de manera tan reductiva com falsejadora dins l'etiqueta conjunta de «noucentisme» (p. 302-303)—, Peña descarta la influència del factor exogen en el declivi de la producció editorial en la llengua del país, ja que «de ningú modo se puede especular con una presión o persecución hacia la lengua catalana ideada desde el exterior» (p. 286), i atès també el fet que el tal declivi ha de ser estudiat «en el marco de la propia naturaleza del humanismo renacentista.» (p. 303).

Deixem ara de banda els retrets que fa als historiadors alludits, formulats en termes no pas casuals (d'actualitat tan rabiosa en les controvèrsies d'avui dia), com ara que si es complauen a «desarrollar el síndrome victimista» (p. 302) o que si s'empesquen «flagrantes invenciones de la tradición» (p. 303): no hi ha com haver estat efectivament víctima perquè en un moment donat es carreguin les tintes d'una tal condició fins a fer-la degenerar en victimisme; altrament, la invenció de tradicions no és patrimoni exclusiu de romàntics capçalents o de catalanets agreujats, ja que tot grup o nació inventa les seves (els espanyols, i llurs historiadors entre ells, també), i això no pas com a conseqüència de cap patologia, sinó com a resultat del mateix procés incessant d'atorgament de significació a la realitat a fi de contribuir en un sentit o altre al cohesionament del cos social.

Convinguem alhora, en honor a la veritat històrica, que és d'un simplisme anguniós en l'ordre de l'argumentació, i del tot suïcida en l'epistemològic, estar apehant sempre, llavors i ara, només a l'«enemic exterior» per intentar explicar-se les malures que afecten el país, sobretot quan el factor endogen revesteix en determinades circumstàncies un pes tan determinant com en el d'aquella Catalunya del XVI —i possiblement també en la Catalunya d'aquestes acaballes del XX.

Però observem nogensmenys que és d'un mecanicisme quasi igual de groller pressuposar —com fan Peña i el seu mestre i prologuista García Cárcel— que, perquè una llengua entri, mal que sigui de moment només en determinats àmbits, en un procés de substitució del qual no siguin responsables en exclusiva els seus parlants, cal que aquesta es vegi sotmesa com a mínim a unes persecucions dioclecianes. No. Basta simplement que es donin certes condicions objectives —que Miquel Pueyo ha sabut subsumir dins el concepte de *facilitació* (vid. *Tres escuelas per als catalans*. Lleida, 1996), i que consistirien, entre d'altres, en l'augment de «la mobilitat social, l'efectivitat de l'escolarització i el ritme de l'alfabetització, la influència dels mitjans de difusió, les pautes dominants en les interaccions entre individus i grups, l'amplitud del mercat de treball, la incorporació a l'exèrcit, etc.» (op. cit. p. 10, 31-32)— perquè es desencadeni una dinàmica «facilitadora» de la substitució lingüística com l'encetada a Catalunya des de l'alba dels temps moderns. Una dinàmica prou complexa perquè no sigui valorativament reductible a una simple història de víctimes i de botxins, però que en tot cas es resol en l'arraconament progressiu dels més febles.

Entre les condicions objectives apuntades figuren per exemple, en aquell moment, la impenya i la Inquisició. I aquesta, certament, com adverteix García Cárcel a *Las culturas del Siglo de Oro* (Madrid 1989, p. 148), i com s'afanya a repetir i a parafrasejar el seu deixeble Manuel Peña (p. 272, 297), «no planteó respecto al idioma ningún *casus belli*». Però això no obsta perquè, a tall d'historiadors, ens sigui lícit de demanar-nos, com ha fet Jordi Ventura a *Inquisició espanyola i cultura renaixentista al País Valencià* (València 1978), sobre «les conseqüències que pogué tenir la prohibició de la Bíblia en català, en una època que les Sagrades Escripures en la llengua del poble significaren el manteniment de molts llenguatges que, políticament almenys, no eren els predominants als nous Estats renaixentistes» (op. cit., p. 11). Ventura sap perfectament que «la Inquisició no prohibí, repetim, l'expressió literària en llengua del país» (*ibidem* p. 15),

però tampoc no se li escapa la repercussió inhibidora que, mal que fos indirectament, tingué en el conreu i en el foment dels registres lingüístics cultes del català modern l'actuació contra les traduccions de la Bíblia al vulgar per part del Tribunal del Sant Ofici —l'única institució altrament comuna als regnes de Castellà i d'Aragó i, doncs, «el primer instrument unificador de l'Estat Espanyol» com ha remarcat el mateix Ventura (entrevista a *El Temps*, 28-III-1994). Aquestes i altres consideracions possibles en anàleg sentit són minimitzades per García Cárcel i, a la seva saga, per Manuel Peña (p. 272), el qual, d'altra banda, ignora (a gratient o a la insabuda?) el llibre, també de Jordi Ventura, i de consulta si més no recomanable en una obra com aquesta, sobre *La Bíblia valenciana* (Barcelona 1993).

Però és que ni a García Cárcel ni a Manuel Peña no els interessa d'escatir el fenomen en tota la seva complexitat. La història ja els està bé tal i com va anar. Per exemple: Peña cita Despuig —podia pas no fer-ho?— com a exponent d'una consciència lingüística (p. 265, 278-279), però no es fa qüestió del fet que una obra com la seva restés inèdita —del que això volia dir i d'allò en què possiblement una tal mancança es traduï. Segons ell tot s'explicaria per fets de mercat (p. 117, 262, 288-290). Fets altrament indiscutibles, però que no tenien per què ser inexorables; com res en la història, per més que s'hagi esdevingut realment, no té per què ser vist com a producte d'una inexorabilitat fatal; tret, és clar, com és aquí el cas, que a l'historiador ja li convingui per al seu present que la cosa hagi anat com ha anat; no era al capdavant mestre Huizinga qui afirmava que tota història és teleològica?

Alguns trets lingüístics, certes apreciacions, són bons exponents d'aquesta assumpció acrítica d'inexorabilitat i, en definitiva, de l'òptica hispanocentrista des de la qual treballa Manuel Peña.

Així, a *El laberinto...* (*op. cit. supra*, p. 144) llegim: «Que la divulgación de la poesía castellana del siglo xv se intensificó en el último tercio del siglo xvi es una prueba más de la tardía penetración de la lengua castellana en la sociedad barcelonesa»; *tardía?*: hi havia cap necessitat que fos encara més precoç?

Al llibre que ens ocupa (p. 292, n. 144) figura: «Incluso en el siglo xvii la proporción del catalán en este tipo de impresos [fa referència a allò que podríem anomenar *Sachbücher* de l'època: salms, beceroles, calendaris, isopets, franselms, etc.] era superior al castellano»; *incluso?*: que no hem quedat que, abans de la Nova Planta, la castellanització tenia a veure només amb l'alta literatura? (p. 285, 291); per què estranyar-se, doncs, que entre els llibres de caire més instrumental hi predominés de molt la llengua del país?

I poc més avall, (p. 293) s'hi escriu: «Parece evidente que la castellanización de la nobleza valenciana fue más rápida y más profunda que la barcelonesa, gracias, entre otras razones, a la labor castellanizadora de personajes como el conde de Oliva»; *gracias?*: qui i a qui i per què cal que doni les gràcies d'una tal *castellanización*?

Quan Manuel Peña va publicar el llibre aquí ressenyat i el que li fa de complement, un historiador contemporaneïsta de la solvència de Joan B. Culla i Clarà ja va advertir («Violència antiga». *Avui*, 3-III-1997) de les manipulacions a què es prestava una obra com aquesta, que bé podem qualificar, segons hem vist, per la qualitat de la feina feta i per la ideologia en què recolza, d'ambivalent, si més no. Manipulacions en el sentit de negar la «violència antiga» sobre la qual no ha parat de bastir-se l'hegemonia del castellà a Catalunya. Poques setmanes després de l'article de Culla, un altre article, en aquest cas de qui, en el moment d'escriure aquesta ressenya, és flamant candidat pel PSC-PSOE a la Presidència de la Generalitat de Catalunya, Pasqual Maragall («Atrevemos a pensar». *La Vanguardia*, 13-IV-1997), es feia pagues no sols de l'obra de Pericay i Toutain sobre *El malentès del noucentisme* (ja és sabut que «tot s'enllaça», que deia l'Ors), sinó també, encara més significativament, de l'obra aquí ressenyada, de la qual extreia per tota conclusió «la creciente y pacífica implantación del castellano en Cataluña desde finales del siglo xvi, fruto de los intereses comerciales autóctonos», en una clara projecció vers el passat d'allò que aquest senyor dóna per bo en el seu —i, cronològicament si més no,

també nostre— present. I just el dia 30 d'aquell mateix mes d'abril del 1997, apareixia el *Primer Manifiesto del Foro Babel*, entre els signants del qual hi havia, ves per on, Ricardo García Cárcel. Se sorprendrà algú de saber que, entre els del *Segundo Manifiesto*, datat el 20-VI-1998, a més altre cop de l'inevitable García Cárcel *e tutti quanti*, hi constava ja també el de Manuel Peña Díaz?

En una societat democràtica, evidentment, tothom és lliure de sustentar i de manifestar les opinions que més li vaguin, i d'adherir-se a allò que més s'estimi, en qualitat de simple ciutadà o de professional dins l'àmbit que sigui. Però és també deure del crític de subratllar coincidències entre prestacions intel·lectuals i opcions vitals que ho són tot tret d'atzaroses o d'irrellevants. I de fer-ho, a més, conscient que de la mateixa manera que el present difereix per a les persones que hi viuen, igualment es mostra diferent el passat segons les concepcions d'aquestes persones i segons les previsions de futur a què també d'una manera diferent les tals persones aspiren. I és que, en el fons, com fa la vella dita alemanya, *niemand kann über seinen Schatten springen*.